

APIE LAIMINGĄ GYVENIMĄ DE VITA BEATA

I. 1. Galione, broli, visi trokšta laimingai gyventi, bet dauguma miglotai įsivaizduoja, kas sudaro laimingo gyvenimo esmę. Pasiiekti laimę nėra lengva todėl, kad išklydęs iš kelio žmogus tuo greičiau nuo jos tolsta, kuo atkakliau į ją veržiasi; žengiant priešinga kryptimi, pats skubėjimas kaltas dėl didėjančio atstumo. Taigi pirmiausia reikia numatyti sieksimą tikslą, paskui pasidairyti priemonių jam kuo greičiausiai įgyvendinti. Jau kelyje (jei tik pasirinksime teisingą) suprasime, kaip toli kasdien nueiname ir kiek priartėjame prie būsenos, į kurią šaukia įgimtas troškimas. 2. Kai be vadovo šen bei ten klaidžiojame, atsiliepdami į balsus ir šauksmus, kviečiančius eiti į skirtingas puses, gyvenimas pražūva klajonėse, o juk jis būtų per trumpas net tada, jei dieną naktį rūpintumės dvasios tobulinimu. Taigi turint patyrusį, pažįstantį tą sritį, į kurią žengiame, vedlį, reikia nuspręsti, ko siekti ir kaip; mat čia ne tokios sąlygos, kaip paprastose kelionėse, kur galima rasti kokį takelį ar nenuklysti, pasiklausus gyventojų. Čia dažniausiai apgauna visų pamėgtas arba labiausiai išvažinėtas vieškelis. 3. Turime tvirtai užsibrėžti nesiekti tarsi avių banda paskui kitus ir žengti ten, kur reikia, o ne ten, kur jie eina. Didžiausios nesėkmės ištinka todėl, kad derinamės prie kitų nuomonės, nusprendę, jog geriausias yra tas daiktas, kuriam visi pritaria, todėl, kad turime daugybę pavyzdžių. Gyvename ne protingai, o panašiai į kitus. Štai iš kur toji vienas kitam ant galvos lipančių žmonių kamšalynė. 4. Kaip, baidami sąmyšyje grūdantis ir lamdantis, vienas griūdamas parverčia kitą, pirmasis pražudo paskesnį, taip ir gyvenime: žmogus ne tik pats klysta, bet ir klaidina kitus. Žalinga lygiuotis į žengiančius priekyje. Kiekvienas labiau linkęs patikėti negu svarstyti, niekuomet nesamprotauja apie gyvenimą pats, bet visada tiki kitais, todėl iš kitų pasiimtos klaidos išmuša mus iš vėžių ir parbloškia. Žūvame, vadovaudamiesi svetimais pavyzdžiais; išsigelbėsime, atsiskykę nuo bandos. 5. Dabar patys puoselėjame savo nelaimę, nepakęsdami protingų minčių. Panašiai būna rinkimuose, kai, išrinkę ką nors pretoriais, kurių populiarumas paskui mažėja, žmonės patys stebisi galėję taip daryti. Tą patį giriame, tą patį peikiame. Tokia kiekvieno balsų dauguma priimto sprendimo dalis.

II. 1. Kai kalbame apie laimingą gyvenimą, neturi man sakyti, kaip senato balsavimuose: „Atrodo, dauguma šioje pusėje.“ Vadinas, toji pusė blogesnė. Žmonija dar nesitvarko taip, kad dauguma būtų už gerį. Liaudies pritarimas – blogio įrodymas. 2. Ieškokime to, kas geriausia, o ne to, kas įprasta, to, kas suteiktų mums amžiną laimę, o ne to, ką giria minia, nevykusi teisybės aiškintoja. Minia vadina ne tik prastuomenę, bet ir karūnuotuosius. Mat nežiūriu kūną dengiančių drabužių spalvos; spręsdamas apie žmogų, nepasitikiu akimis, tiesai nuo apgaulės atskirti turiu geresnį, tikresnį matą: sielos gėrio tegu ieškos siela. Jei ji kada nors atsigaus ir atsipeikės, ir, išstardžiusi save, pripažins tiesą ir pasakys: 3. „Geriau būčiau nedariusi to, ką dariau lig šiolei; prisiminusi savo kalbas, pavydžiu nebyliams tylėjimo; buvusius troškimus vadinau priešų praeiksmu; bijoti dalykai (o gerieji dievai!) buvo daug vertingesni už tuos, kurių siekiau. Su daug kuo buvau susipykusi ir neapykantą iškeičiau į santaiką (jei tik su niekšais galima gyventi santaikoje), o pati su savimi dar nesusidraugavau. Visomis jėgomis stengiausi išsiskirti iš kitų ir pagarsėti kokioje nors srityje. Taip elgdamasi aš tik atsidengiau ginklų smūgiams ir leidausi kandžiojama piktavalių. 4. Pažvelk į tuos, kurie giria iškalbą, prisiriša prie turtų, padlaižiuoja, siekdami malonės, aukština galią. Visi jie arba priešai, arba gali jais pasidaryti (o tai visiškai tas pat). Kiek garbintojų, tiek pavyduolių. Todėl aš verčiau ieškau tikrojo, vidinio, o ne išorinio gėrio. Kas traukia akį, prie ko žmonės sustoja, ką apstulbę rodo vieni kitiems, iš išorės žiba, o viduje – šlamštas.“

III. 1. Ieškokime ne paviršutiniško, o tvirto ir pastovaus gėrio, nematomos pusės grožio; ryžkimės kasti šį lobį. Jis netoli. Rasime. Tik reikia žinoti, kur link tiesti rankas. Dabar lyg patamsyje praeiname

pro šalį, prasilenkdami su trokštama laime. 2. Nenorėdamas tampyti tavęs aplinkui, neminėsiu kitų vyrų nuomonių, nes, jas išdėstydamis ir atmesdami, sugaištume daug laiko. Klausyk manosios. „Manosios“ sakau todėl, kad nepriskiriu savęs vieno kurio nors žymaus stoiko mokyklai: pasilieku teisę turėti savo supratimą. Taigi, sekdamas vienu, kai kurias mintis perimsiu tik iš dalies, o pateikęs visų ankstesnių filosofų teiginius, galbūt nė vieno nepeikdamas, tarsiu: „Norėčiau pridurti štai ką.“ 3. Kol kas aš skelbiu gyvenimo pagal daiktų gimtųjų dėsnius nuostatą (jai pritaria visi stoikai); nenuklysti nuo jos, vadovautis jos dėsniais ir pavyzdžiais – išmintis. Taigi laimingas gyvenimas turi atitikti prigimtį. Taip esti pirmiausia tada, kai žmogus yra sveiko proto ir sugeba tą sveikatą išlaikyti; antra, kai jis stiprus ir veržlus, trečia, stebėtinai ištvermingas, viskam pasiruošęs, savo kūnu ir tuo, kas su juo susiję, rūpinasi be nerimastingo blaškymosi, stropiai tvarko naudingas gėrybes, niekuo nesizavėdamas¹ moka naudotis likimo dovanomis, netapdamas jų vergu. 4. Ir be mano pastabos supranti, kad tokio žmogaus sieloje viešpatauja nuolatinė ramybė, laisvė, nėra nieko, kas ją erzintų ar baugintų. Mat malonumams ir*** vietoje [menkų, trumpų ir pačioms begėdystėms] žalingų smagumų, iškyla didžiulis, neužtemdomas ir nuolatinis džiaugsmas, sielos ramybė ir santarvė bei kukli didystė. Silpnybė gimdo žiaurumą.

IV. 1. Galima ir kitaip apibrėžti mūsų gėrio supratimą, tą pačią mintį išsakant kitais žodžiais. Ta pati kariuomenė gali tai plačiau išsiskleisti, tai į krūvą susitelkti arba, viduriui atsitraukus, išsilenkti sparnais, arba išsirikiuoti tiesia linija, bet jos norai stovėti po tomis pačiomis vėliavomis, kad ir kaip ji tvarkytųsi, lieka tie patys. Taip ir aukščiausiojo gėrio apibrėžimą galime iššęsti, plačiai išdėstyti arba sutraukti, sutrumpinti. 2. Taigi bus tas pat, jei pasakysiu: „Didžiausias gėris – tai niekinanti likimo išdaigas ir besitenkinanti dorybėmis siela.“ Arba: „Nenugalima dvasios jėga, turinti gyvenimo patirtį, ramiai atliekanti savo darbus, žmogiška, rūpestinga tiems, su kuriais bendrauja.“ Galima ir taip apibrėžti: „Laimingas tas žmogus, kuriam neegzistuoja joks gėris ir blogis, išskyrus dvasios gėrį ir blogį, kuris yra garbingas, tenkinasi tobulomis savybėmis, kurio likimo išdaigos nei išaukština, nei palaužia, kuris nežino didesnio už paties sau duotą gėrį, kuriam tikrasis malonumas yra malonumų niekinimas.“ 3. Jei nori išsiplėsti, tą pačią mintį galime apvilkti vis kitais rūbais, palikdami sveiką ir nepaliestą esmę. Iš tiesų, kas mums trukdo laimingu gyvenimu pavadinti laisvą, tiesią, neįbauginamą ir tvirtą sielą, nepažįstančią nei baimės nei aistros? Garbingumas yra vienintelis jos gėris, nuosmukis – vienintelis blogis. Visi kiti dalykai – menkaverčiai; jie nei prideda laimės, nei atima, pasirodydama ir išnykdami, nei didina gėrio, nei naikina. 4. Taigi ant šio pamato stovintis žmogus noromis nenoromis visą laiką jaus nuolatinį linksmumą ir gilų, iš širdies gelmių plaukiantį džiaugsmą, bus patenkintas savo vidumi ir nenorės nieko didesnio už jo turinį. Ar gali šis dalykas prilygti menkiems, niekingiems, trumpiems mūsų kūniškio pojūčiams?! Malonumų vergu tapęs žmogus tą pačią akimirką patenka ir į kančios vergiją. Pamatysi, kokią nelabą ir žalingą vergovę vilks tas, kurį, vienas kitą pakeisdami, užvaldys malonumai ir kančios, tie nepastoviausios, savivališkausi valdovai. Taigi reikia išėiti į laisvę. 5. Ją teikia ne kas kita, kaip abejingumas likimui. Tik tuomet atsiras tas neįkainojamas gėris, saugiai besijaučiančios dvasios ramybė ir didybė ir, išvijus paklydimus, iš tiesos pažinimo atsiradęs didingas džiaugsmas, gerumas, sielos sklaida. Visa tai žmogų džiugins ne kaip gėris, bet kaip gėrio padariniai.

V. 1. Kadangi įsileidau į kalbas, pasakysiu, jog laimingu gali būti pavadintas tas, kuris proto dėka nieko netrokšta ir nieko nebijo. Uolos, kaip ir gyvuliai, nejaučia baimės ir liūdesio, tačiau jų niekas nepavadins laimingomis, nes jos nesuvokia laimės. 2. Dėk į tą pačią vietą ir tuos žmones, kuriuos buka prigimtis bei savojo „aš“ nesupratimas nubloškia tarp gyvulių ir negyvų daiktų. Nė per nago juodymą nesiskirs jie vieni nuo kitų: gyvuliai neturi proto, o tokių žmonių sąmonė – iškrypusi, gebanti tik sau pakenkti. Negali būti laimingas tiesos neįžvelgiantis žmogus. 3. Taigi laimingas gyvenimas

¹ Sveikas protas kaip sugebėjimas teisingai vertinti reiškinius buvo ypač pabrėžiamas Zenono mokinio Aristipo Chijiečio. Tvirtumas ir veržlumas – Chrisipo pabrėžiamos dorybės kaip priešprieša nepajėgumui ir įtampos silpnumui. Patarimas niekuo nesizavėti (*nil admirari*) priskiriamas ne tik stoikams, bet ir daugeliui kitų graikų filosofų. Romėnų poetas Horacijus dar prieš Seneką tą patį buvo pasakęs eilėmis:
Niekuo nesistebėk – tai vienintelis daiktas, Numikai,
Galintis laimės suteikt ir gebantis ją palaikyti.
(Hor. *Epist.* I. 6. 1–2. Vertė D. Dilytė.)

remiasi teisingu, tikru sprendimu ir yra nekintamas. Juk tuomet neaptemusi, laisva nuo visų blogybių sąmonė sugeba išvengti ne tik kankynių, bet ir peštelėjimų. Visada, net šėlstant ir nirštant likimui, ji stovi ten, kur stovėjusi. 4. Nors malonumai apsupa mus iš visų pusių, skverbiasi visokiausiais būdais, lepina sielą, įvairiomis vilionėmis gundo visą mūsų asmenybę ar atskiras jos dalis, koks mirtingasis, turintis bent lašėlį žmogiškos savigarbos, norės per dienas ir naktis svaigti nuo aistrų ir, pamiršęs sielą, atsiduos kūno įgeidžiams?!

VI. 1. „Bet ir siela, – sako jis, – turi savo malonumų.“ Tegu turi, tegu nusilenkia prabangai ir, būdamapramogų vertintoja, prisipildo viso to, kas teikia smagių pojūčių. Paskui tegu pagalvos apie praeitį, ir, prisiminusi senus pasismagininimus, tedžiūgaus, laukdama naujų, tesurikiuos į vietas savo norus ir, penėdama kūną dabartimi, teplanuos ateitį. Ji man atrodo apgailėtina, nes kvaila rinktis blogį užuot pasiėmus gėrį. Be sveiko proto niekas nebūna laimingas; žmogus, siekiąs blogio vietoj gėrio, yra sutrikusio proto. 2. Taigi laimingas yra sugebąs teisingai spręsti žmogus. Laimingas dėl dabarties, kad ir kokia būtų, jis patenkintas nesipriešina savo padėčiai. Laimingas tas, kam protas paveda visus reikalus.

VII. 1. Ir tie, kurie didžiausiu gėriu laiko malonumus, mato, į kokią bjaurią vietą nustūmė gėrį. Jie mano, kad malonumai negali būti atskirti nuo dorybės, ir sako, jog garbingas gyvenimas yra malonus, o malonus gyvenimas – garbingas². Nesuprantu, kaip jie sujaukia į krūvą tokius skirtingus dalykus. Kodėl, – klausiu jus, – sakykite, kodėl malonumai negali būti atskirti nuo dorybės? Gal todėl, kad bet koks gėris kyla iš dorybės, iš jos šaknų išdygsta ir tai, ką jūs mėgstate, ko siekiate? Jei jie būtų neatskiriami, nematytume, jog yra malonių, bet negarbingų dalykų. O kai kas iš tiesų labai garbinga, bet sunku ir vargiai pasiekama. 2. Be to, nereikia pamiršti, jog malonumai veda į šlykščiausią gyvenimą, o dorybė neįsileidžia blogio. Kai kurių žmonių nelaimė – ne malonumų stoka, o patys malonumai. To nebūtų, jei dorybė galėtų susimaišyti su malonumais, kurių ji dažnai neturi, bet niekuomet nepasigenda. 3. Kodėl gi tu derini skirtingus, net priešingus dalykus? Dorybė – tai didystė, aukštuma, karalienė, pergalė, stiprybė, o malonumas – purvas, vergovė, silpnybė, nepastovumas. Jo vieta ir būstas – landynės ir smuklės. Dorybę rasi šventovėje, forume, kurioje, ji pirmutinė miesto sienų gynėja, ji dulkėta, įdegusi, sudiržusiais delnais. Malonumas paprastai slapstosi, ieško patamsio, sukinėjasi apie pirtis ir maudykles, apie vietas, bijančias edilo žvilgsnio³. Jis išglebęs, silpnas, dvokia vynu ir tepalais, išblyškęs ar pasirausvinęs skruostus, išsitepliojęs dažais. 4. Didžiausias gėris yra nemirtingas, negali išnykti, nepažįsta persisotinimo ir gailėjimosi. Tiesi mintis juk niekad neiškrypsta, nesipiktina savimi, nieko tobulame gyvenime nekeičia. O malonumas pradeda blėsti dar beįsiliepsnodamas. Jis užima nedaug vietos, taigi greitai ją užpildo, paskui kelia bjaurėjimąsi ir po pirmo protrūkio atslūgsta. Daikite, kurio prigimtis judri, nėra nieko tikra. Taigi negali būti tvirto branduolio ten, kur viskas akimirksniu keičiasi, toks daiktas išnyksta naudojamas. Dar nespėjęs gimti, pradeda mirti ir taip rieda į pražūtį.

VIII. 1. Beje, malonumų turi ir gerieji, ir blogieji. Paleistuvius ištvirkavimas džiugina ne mažiau, kaip garbingus žmones – pavyzdingas gyvenimo būdas. Todėl senoliai nurodė, kad reikia siekti dorą gyvenimą, o ne malonaus. Malonumą turime padaryti ne tiesos ir geros valios vadu, o palydovu. Prigimtis turi būti vadas, o protas ją stebi, klausia jos patarimo. 2. Taigi tarp gyvenimo pagal prigimties dėsnius ir laimingo gyvenimo reikia dėti lygybės ženklą. Parodysiu, kas tai yra. Stropiai ir drąsiai rūpinsimės prigimtį atitinkančiais kūno poreikiais kaip duotais tik šiais dienais ir

² Seneka turi galvoje epikūrininkus. Cicerono vaizduojamas epikūrininkas Torkvatas kalba taip: „Epikūras, kurį jūs laikote pernelyg atsidavusiu malonumams, šaukia, jog maloniai gyventi galima tik gyvenant išmintingai, garbingai ir teisingai, jog išmintingai, garbingai ir teisingai galima gyventi tik gyvenant maloniai“ (Cic. *De jin.* I. 18. Vertė D. Dilytė). Plg. Epikūras laiške Menoikėjui rašo: „Negalima gyventi maloniai negyvenant protingai, dorai ir teisingai, kita vertus, negalima gyventi protingai, dorai ir teisingai, negyvenant maloniai“ (Diog. *Laert.* X. 132. Čia ir toliau cituojamas R. Mirono vertimas).

³ Edilai – metams renkami žemesnieji magistratai. Senovėje edilai buvo šventyklų tvarkytojai (žodis kilęs iš lot. *aedes* – šventykla). Kaip Cereros šventyklos tvarkytojai jie rūpinosi Romos grūdų rinka, miesto aprūpinimu grūdais. Vėliau buvo dvi poros edilų: plebėjų edilai kaip liaudies tribūnų padėjėjai (nuo 493 m. pr. Kr.) ir kuruliniai edilai (nuo 367 m. pr. Kr.), iš pradžių renkami iš patricijų, o vėliau ir iš plebėjų. Edilai vykdė policijos funkcijas, rūpinosi visuomeninių pastatų ir turgų (tikrino svorius ir saikus) tvarka, gatvių, pirčių švara ir remontu, vandentiekiais, ugniagesių darbu, rengė kai kurias šventes. Kuruliniai edilai turėjo specialią kėdę ir dėvėjo togą. Edilų valdžia galiojo tik Romos mieste.

pradingsiančiais, nevergausime įnoriams, neleisime, kad mus valdytų svetimi mūsų prigimčiai dalykai. Kūno smagybės ir mažareikšmiai reikalai užims tokią vietą, kokią stovykloje – pagalbinė kariuomenė ir lengvai ginkluoti kariai. Tegu jie paklūsta, o ne įsakinėja. Tik tada jie naudingi protui. 3. Tikro vyro tegu negadina ir neįveikia išoriniai dalykai, tarsi žavi jis tik dvasios turtais. Tegu, pasitikėdamas savimi, būna bet kam pasiruošęs, tebūna savo gyvenimo kūrėjas. Jo pasitikėjimas tegu remsis žinojimu, žinojimas – tvirtybe, jo sprendimai tebūna pastovūs, be jokių pakitimų. Net jei nepridurčiau, savaime suprantama, kad toks vyras bus darnus, tvarkingas, visur elgsis kilniai ir atlaidžiai. 4. Jo jausmuose įsikurs tikrasis protas, nurodantis jausmams gyvenimo principus, nes nėra daugiau iš ko pradėti, semtis jėgų ir į ką sugrįžti. Juk visata taip pat yra viską aprėpianti, ir pasaulio vairininkas dievas stengiasi išsiliesti į išorę, tačiau iš visur grįžta į save. Tą patį tedaro mūsų protas. Nors jis lydi jausmus, per juos siekia išorę, tegu lieka ir jų, ir savęs valdovas. 5. Taigi pasidarys viena darni jėga ir galia, ir gims tikrasis protas, neskaidomas prieštaravimų, tvirtos nuomonės, sampratos ir įsitikinimų. Šitaip išsidėstęs, jis susiderina, sakyčiau, susigieda su savo dalimis ir pasiekia aukščiausiąjį gėrį. Nėra jam kreivo, slidaus kelio, nėra kliūčių ir svyravimų. 6. Jis viską darys pagal norą, neatsitiks nieko nelaukta. Visi darbai neš gėrį, bus lengvi, miklūs, greiti. Tinginystė ir silpnybė yra kovos ir blaškymosi ženklas. Todėl drąsiai galima tvirtinti, jog didžiausias gėris yra sielos drna. Dorybės bus ten, kur sutarimas ir vienybė, o ydos neša prieštaravimus.

IX. 1. „Bet juk tu pats, – sako jis, – dorybę gerbi todėl, kad lauki iš jos kokio nors malonumo.“ Pirmiausia, jei dorybė ir teikia malonumo, tai ne dėl jo siekiame dorybės, ne tik malonumus ji teikia. Ji stengiasi ne vien dėl to, bet jos pastangos, siekiant kitų tikslų, neša ir malonumus. 2. Javams išpurentoje dirvoje išdygsta ir viena kita gėlė, bet ne dėl šių akį džiuginančių piktžolių įdėta tiek darbo, sėjėjas turėjo kitą tikslą, o tai – papildoma priedura. Taip ir malonumas yra ne mokestis už dorybę, ne jos priežastis, bet priedėlis. Džiaugsmas kyla ne iš malonumo, o priešingai, malonumas iš džiaugsmo. Didžiausias gėris glūdi pačiame vertinime ir proto tobulybėje. Kai baigęs kelią protas padaro uždarą ratą, jis pasiekia aukščiausiąjį gėrį, ir jam nebėra ko daugiau trokšti. Juk nieko nėra šalia visumos, už pabaigos. 4. Taigi klysti, klausdamas, ko dar, be dorybės, siekti. Teiraujiesi, ko aš ieškau dorybėje? Jos pačios. Juk ji nieko geresnio neturi, pati savimi apsidovanoja. Ar šito maža? Aukščiausiasis gėris yra nepalaužiama sielos tvirtybė, įžvalgumas, iškilnumas, sveikata, laisvė, dama, grožis. Ar tu gali pasiūlyti ką nors daugiau?! Kam kiši malonumą? Juk aš ieškau gėrio žmogui, o ne pilvui. Gyvulių ir žvėrių pilvas talpesnis.

X. 1. „Tu, – sako jis, – apsimeti nesuprantąs mano žodžių. Aš juk tvirtinu, jog niekas negali gyventi maloniai, negyvendamas garbingai. Gyvuliai ir žmonės, matuojantys gėrį ėdalo kiekiu, su tuo neturi nieko bendra. Aiškiai ir atvirai pareiškiu, kad mano maloniu vadinamas gyvenimas pasiekiamas tik padedant dorybei.“ 2. O kas nežino, jog jūsų malonumuose skęsta didžiausi kvailiai, kad jais smaguriauja ištižėliai, kad net pati siela teikia daugybę žemos rūšies malonumų. Pirmiausia, išdidumas ir nepaprastas savęs vertinimas, iki dangaus pasikėlusis puikybė, akla ir buka savimeilė, lengvapėdiškumas, vaikiškas džiūgavimas dėl niekų, paskui kandumas, įžūlus pasipūtimas, dykinėjimas, savim nesirūpinančios sielos išglebimas. 3. Dorybė kratosi viso to, pirma įžvalgiai įvertina malonumus, paskui įsileidžia ir, net pačios giriamus laikydama per nieką, džiaugiasi ne juos patyrusi, bet pažabojusi. O juk, jūsų nuomone, [malonumų] pažabojimas yra skriauda aukščiausiajam gėriui. Tu malonumu žaviesi, aš žvelgiu santūriai, tu juo mėgaujiesi, aš naudojuosi, tu laikai didžiausiu gėriu, aš – visai ne gėriu. Tu viską darai dėl malonumo, aš – nieko.

XI. 1. Sakydamas, kad nieko nedarau dėl malonumo, kalbu apie išminčių, žmogų, kuriam, mano nuomone, vienam prieinami malonumai. Nevadinu išminčiumi to, kurį kažkas valdo, net jei ir ne malonumai. Ar gali malonumų gerbėjas priešintis vargui, pavojui, skurdui ir daugybei kitų žmogui gresiančių negandų?! Kaip jis žvelgs mirčiai į akis, kaip iškęs skausmą? Ar jo, nugalėto tokio švelnaus priešininko, nugalės pasaulio griausmai ir pačių žiauriausių priešų gauja? „Jis elgsis taip, kaip lieps malonumai.“ O ar nematai, kiek daug jie patars? 2. Sakai: „Nieko negražaus negalės įsakyti, nes dorybė neleis.“ Ar ir vėl nematai, koks tas aukščiausiasis gėris, kuriam išlaikyti reikia sargo? Kaipgi dorybė valdys malonumus, sekdamas paskui juos, jei sekimas yra paklūstančiojo savybė, o

įsakinėjimas – valdančiojo? Kodėl valdančiąją galią jūs nustumiate į galą? Dorybei siūlote išties neprastas pareigas: ragauti malonumus⁴. 3. Bet žiūrėkime, ar išlieka dorybė žmonėse, kurie ją taip įžeidžiamai supranta. Juk praradusi esmę dorybė negali turėti to vardo. Taigi grįždamas prie mūsų pokalbio objekto, parodysiu daugelį malonumo vergų, kuriuos likimas dosniai apdovanojo ir kurie vis dėlto vadintini blogais žmonėmis. 4. Pažvelk į Nomentaną ir Apicijų, ieškančius žemių ir jūrų turtu (taip jie vadina), apžiūrinėjančius visokiausių rūšių gyvūnus, atgabentus ant jų stalo. Pažvelk į tuos, kurie rožėmis apibertuose guoliuose laukia puotos, džiugindami ausis garsų skambesiu, akis reginiais, o gomurį gardėsiais. Švelnūs, minkšti apklotai glosto jų kūną, o kad nosis turėtų ką veikti, kvėpalais apšlakstoma lėbavimų vieta. Sakysi, jog jie skęsta malonumuose. Bet jiems nebus gera, nes ne gėriu jie džiaugiasi.

XII. 1. „Jiems bus blogai, – sako jis, – daugybė atsitiktinumų drums jų sielą ir neduos ramybės jų protui.“ Sutinku, kad taip yra, bet, nors jie bailiai ir lengvapėdžiai, nors juos graužia sąžinė, jie patirs daug malonumų, nes jų tol neslegia joks sunkumas, kol jie neturi sveiko proto ir (tai daugeliui pasitaiko) dūksta, beprotiškai linksmindamiesi, šėlsta kvatodami. 2. O išminčiaus malonumai santūrūs ir saikingi, net menki, kuklūs ir vos pastebimi, bet kadangi jie ateina nekviesti, patys save išsikvietę, nėra nei liaupsinami, nei ypatingo džiugesio teikia. Malonumai įsiterpia į gyvenimą, jį paspalvindami, kaip išdaiga ar juokas rimtoje dramoje. 3. Todėl anie tegu nejungia nesuderinamų dalykų, nededa dorybės prie malonumų, nes ši klaida patinka tik niekšams. Šis paskendęs malonumuose, visada riaugėjantis girtuoklis žino smagiai gyvenęs, bet mano, kad dorai, nes girdi, jog malonumai neatskiriami nuo dorybės; savo ydas jis vadina išmintimi ir neslepia jų. 4. Taigi jie lėbauja ne Epikūro skatinami, bet apnikti ydų, savo palaidumą slepia filosofijos glėbyje ir susirenka ten, kur nugirsta giriant malonumus. Jie nežiūri, kad Epikūro malonumas blaivus ir rimtas⁵ (dievaži, kalbu nuoširdžiai), bet sulekia, vien išgirdę tą žodį, ieškodami savo geiduliams kokio nors prieglobsčio ir užuovėjos. 5. Taip jie praranda vienintelę teigiamą nenaudėlių savybę –gėdą. Giria tai, dėl ko anksčiau rausdavo, ir didžiuojasi ydomis. Nejmanomas jaunuomenės atgimimas ten, kur gerbtini dalykai užleido vietą bjauriam ištižimui. Malonumų šlovinimas pražūtingas štai kuo: garbingi pamokymai lieka nepastebėti, o tai, kas gadina, – visiems kaip ant delno.

XIII. 1. Aš pats esu tos nuomonės (pasakysiu, neįtikdamas savo bendraminčiams), jog Epikūro mokslas – gerbtinas, teisingas ir, geriau pažiūrėjus, net griežtas. Iš tikrųjų malonumus jis sutraukia į kruopelytę ar dulkelę, mat malonumui taiko tas pačias taisykles, kaip ir mes dorybei. Jis liepia malonumui paklusti prigimčiai. Bet palaidumas juk nesitenkina tuo, ko užtenka prigimčiai. 2. Tad kaip čia išeina? Tas, kuris tinginystę, ištvirkimą, rajumą vadina laime, ieškodamas gero vardo ydoms pridengti, ateina į Epikūro mokyklą, paviliotas dviprasmiškų jos šūkių, ir atsiduoda ne tokiems malonumams, apie kuriuos ten kalbama, bet tokiems, kokių pats trokšdamas atsidangina. Toks ima išvedžioti, kad jo ydos neprieštarauja Epikūro mokslui, todėl jis ir nuolaidžiauja joms ne bailiai, ne paslapčiom, o ištvirkauja, nepararindamas galvos. Taigi aš neteigiu, kaip daugelis mūsų, kad Epikūro teorijos yra begėdysčių mokykla, tik sakau: „Nepelnytai jis turi blogą vardą.“ 3. Šitaip galima teigti tik gerai apžiūrėjus vidų, išorė duoda pamatą gandams ir nekokiai nuomonei. Atrodo, lyg garbingas vyras būtų apsilikęs moters drabužiais. Jam galima pasakyti: „Tavo dorovė ir garbė – tyros, tavo kūnas neatsidavęs jokiam bjauriam pasismaginimui, bet tavo rankose – timpanas.“ Reikia išsirinkti garbingą vėliavą bei raginantį sielą šūkį, o šis pataikauja kūnui ir kviečia ateiti beregint atskubėsiančias ydas. 4. Kas pasiekia dorybę, teikia vilčių, kad jis bus ir garbingo būdo. Malonumų sekėjas atrodo silpnas, palaužtas, visai nevyriškas. Jis įkris į pamazgų duobę, jei kas nors nenumalšins jame malonumų troškimo, nepasakys, kad malonumų – begalybė, ir, kuo daugiau žmogus jų semia,

⁴ Vergo pareigos. Vengiant nunuodijimų, imperatorių laikais maistui paragauti buvo paskiriamas specialus vergas.

⁵ Plg. Epikūras rašo: „Taigi kai sakome, kad malonumas yra tikslas, mes turime galvoje ne nusivylusių žmonių malonumus ir ne malonumus, glūdinčius jusliniuose pomėgiuose, kaip mano kai kurie neišmanėliai ir nesutinkantys su mumis arba blogai suprantantys, bet tokią būseną, kai ir kūno neskauda, ir siela rami. Mat nei nuolatinės išgertuvės, nei triukšmingos vaikštytės, nei pasismaginimai su berniukais ar moterimis, nei pasigardžiavimas žuvimi ar dar kuo nors, ką siūlo puikiais valgiais apkrautas stalas, neteikia malonumų gyvenime; malonų jį padaro blaivus protas, kuris nagrinėja bet kokio pasirinkimo ar atsakymo priežastis ir išvaiko tokias mintis, kurioms užplūdus, sielose kyla didžiausias sąmyšis“ (Diog. Laert. X. 131–132).

tuo labiau jie neišsemiami. 5. Pirmiausia, dorybė težengia priekyje, tada kelionė nepavojinga. Nesaikingi malonumai kenkia, o dorybei vedant, nereikia bijoti, kad ko nebūtų per daug, nes ji pati saikas. Gėrio niekada nebūna per daug. Tu – protinga būtybė. Sakyk, kas gali geriau vadovauti už protą? Jei tau patinka dorybės ir malonumo derinys, jei nori eiti į laimę lydint šiam dvejetui, tegu ves dorybė, o malonumas teseks iš paskos, tarsi šešėlis, sėlinantis paskui kūną. Tik dvasios skurdžius gali paversti dorybę, tą didžiausią šventenybę, malonumo tarnaitę.

XIV. 1. Dorybė tegu žengs pirma, ji teneš vėliavas. Turėkime malonumų, bet būkime jų šeiminkai ir valdovai. Šį tą jie gali išprašyti iš mūsų, bet nieko teneprivers daryti. Žmonės, atidavę pirmenybę malonumams, netenka ir vieno, ir kito. Mat praranda dorybę ir ne jie malonumus, o juos pačius malonumai valdo: jie arba kenčia dėl jų stokos, arba dūsta nuo pertekliaus. Nelaimingi, kai malonumai juos palieka, dar nelaimingesni, kai užgriūva. Taip audra, užklupusi jūrininkus Sirčių mariose⁶, tai išmeta į seklumą, tai blaško šėlstančiose bangose. 2. Visa tai įvyksta dėl per didelio nesusiūlavimo ir aklos meilės kokiam nors dalykui. Žmogui, siekiančiam blogio vietoj gėrio, pasisekimas pavojingas. Kaip sunku ir pavojinga medžioti žvėris, net sugavus laikyti rizikinga, taip didžiausi lėbautojai įpuola į baisią nelaimę, pasidarydami savo malonumų aukomis. Kuo daugiau malonumų, kuo jie didesni, tuo mažesnis ir nuolankesnis yra tas, kurį žmonės vadina laimingu. 3. Norėčiau sustoti prie šio vaizdo. Medžiotojas, tykojantis žvėrių guolių ir ketinantis

spęst žabangas žvėrimis

bei labai mėgstantis

su šunim apsupt kalnagūbrius⁷,

sėlindamas jų pėdsakais palieka svarbesnius reikalus, atsisako daugelio dalykų. Taigi ir sekiojantieji paskui malonumus viską palieka antroje vietoje ir pirmiausia netenka laisvės, išmainydami ją į pilvo užgaidas. Jie ne perka malonumus, o parsiduoda jiems.

XV. 1. „Kas gi trukdo, – sako jis, – į vieną sulieti dorybę bei malonumus ir sukurti aukščiausiąjį gėrį taip, kad tas pat būtų ir garbinga, ir malonu?“ Bet egzistuoti tegali tik garbingumas, o ne jo dalis. Aukščiausiasis gėris nebus tyras, matydamas savyje kai ką, kas nėra gėris. 2. Net dorybės pagimdytas džiaugsmas, būdamas gėris, nėra absoliutaus gėrio dalis; taip pat linksmumas ir ramybė, nors jų atsiradimo priežastys ir labai gražios. Tai geri dalykai, bet jie – aukščiausiojo gėrio padariniai, jie neįeina į jį. 3. Kas sieja malonumus su dorybe nelygiomis dalimis, dėl vienos gėrybės trapumo pažaboja visa, kas gyva kitoje, ir pavergia laisvę, kurios negalima nugalėti tik tada, kai nieko už ją nėra vertingesnio. Tokiam žmogui prisireikia likimo, o tai – didžiausia vergystė. Prasideda neramus, įtarus, bailus, drebaş dėl atsitiktinumų, priklausantis nuo aplinkybių gyvenimas. 4. Tu nebeduodi dorybei tvirto, nejudamo pamato, liepi jai stovėti liulančioje pelkėje. Nėra nieko nepastovesnio kaip atsitiktinumo laukimas ir organizmo bei įvairių fiziologinių veiksnių kaita. Kaip gali toks žmogus paklusti dievui, ramiai pasitikti visa, kas jam atsitinka, nesiskųsti likimu, geraširdiškai teisinti savo negandas, jei jis jaučia mažiausią malonumų ir skausmų dilgtelėjimą?! Nebus jis nei tėvynės gynėjas, nei gelbėtojas, nei draugų užtarėjas, jeigu jam malonumai terūpi. 5. Taigi didžiausias gėris tegu užkopia ten, iš kur jo jokia jėga nenustums, kur nepalies nei skausmas, nei viltis, nei baimė – niekas, kas siekia sumažinti aukščiausiojo gėrio teisę. Ten užkopti gali tik dorybė, tik ji sugeba įveikti statų šlaitą, ji tvirtai ten stovės ir ne tiek kentėdama, kiek savo noru pakels visa, kad ir kas atsitiktų. Ji žinos,

⁶ Saliustijus Sirtės aprašo taip: „Tai dvi įlankos beveik pačiam Afrikos pakrašty, nelygaus didumo, bet vienodos gamtinėmis ypatybėmis; prie pat kranto jos labai gilios, kitose vietose, kaip pasitaiko, tai gilios, tai seklios. Kai jūra ima audroti ir siautėti nuo vėjų, bangos neša dumblą, smėlį ir milžiniškas uolas; tokiu būdu jūros dugnas keičiasi kartu su vėjais“ (Sali. *lug.* 78. Vertė A. Kašinskaitė).

⁷ Vergilijaus *Georgikų* citata (Verg. *Georg.* I. 139–140). Čia ir toliau cituojamas A. Dambrausko *Georgikų* vertimas. Seneka, matyt, cituoja Vergilijų iš atminties, nes citatos netikslios: Verg.: laqueis captare /eras; Seru.: laquco captare feras; Verg.: maguos amams circumdare saitus; Sen.: Uitos canibus circumdare saitus.

kad bet koks vargas yra gamtos dėsnis ir kaip geras karys išters žaizdas, skaičius randus ir, perverta ieties, mirs, mylėdama vadą, už kurį žūva su senu pamokymu širdyje: sek dievu! 6. Daugelis skundžiasi, verkia ir vaitoja, jėga verčiami atlikti įsakytus darbus ir nenoromis pildo paliepinimus. Kokia kvailystė! Nejaugi geriau būti tempiamam negu pačiam sekti?! Dievaži, tik bepročiai ir neišmanantys savo būties sąlygų, ko nors trūkstant ar užgriuvus negandai, stebisi, silpnadvasiškai pakelia vargus, kurių pasitaiko ir geriesiems, ir blogiesiems. Turiu galvoje ligas, mirtis, luošumą ir kitus aukštyn kojom apverčiančius žmogaus gyvenimą dalykus. 7. Narsiai turime sutikti pasaulio dėsnių duotas kančias, prisiekti išverti tai, kas tenka mirtingiesiems ir neliūdėti dėl to, ko patys negalime išvengti. Eame gimę priklausomi, laisvė yra klusnumas dievui.

XVI. 1. Taigi tikroji laimė glūdi dorybėje. Ką dorybė tau patars? Pirma, nei gėriu nei blogiu nevadinti to, kas neišplaukia nei iš dorybės, nei iš blogybės. Antra, būti atspariam ir tam blogiui, kuris kyla iš gėrio; stengtis, kiek tai leista, būti panašiam į dievą. 2. Kas tau žadama už tai? Dideli, beveik dieviški dalykai. Niekas tavęs nieko nevers, nieko nestokosi, būsi laisvas, saugus, nebaudžiamas, nieko veltui nebandysi, niekas tau nieko nedraus. Viskas vyks taip, kaip pageidausi, nieko neatsitiks prieš tavo valią, nuomonę ir norą. 3. „Tad kaip čia išeina? Ar dorybės pakanka laimingam gyvenimui?“ O kodėl gi jos turėtų neužtekti, tokios tobulos ir dieviškos? Net per daug. Ko gali trūkti visus troškimus nugalėjusiam žmogui? Ko reikia lauke tam, kurio turtas viduje? Tačiau dar tebesiekiančiam dorybės žmogui, net jei ir spėriai žengia pirmyn, kol tebevargsta su žemiškais reikalais, nenusimetęs šių pančių ir kitokių mirtingiesiems skirtų grandinių, reikia kažkokio likimo atlaidumo. Kuo jie visi skiriasi? Vieni vos pririšti, kiti prirakinti, tretį prikaustyti. Didesnių dalykų siekiantis žmogus pakyla aukščiau, atpalaiduoja grandines, jis dar ne laisvas, bet jau panašus į laisvąjį.

XVII. 1. Tačiau koks nors filosofijos plūdikas, kaip paprastai, gali pasakyti: „Kodėl tu drąsiau šneki negu gyveni? Kodėl ir nuolankesniais žodžiais kalbi su galingesniu, ir pinigais laikai būtinu daiktu, ir jaudiniesi dėl nuostolių, ir ašaroji, išgirdęs apie žmonos ar draugo mirtį, ir saugai gerą vardą, nerimsti dėl šmeižtų? 2. Kodėl tavo laukai geriau įdirbami, negu reikalauja natūralūs poreikiai? Kodėl pietaudamas nesilaikai savo taisyklių? Kodėl tavo indai spindi labiau nei derėtų? Kodėl tavo svečiai geria už tave patį senesnį vyną? Kam toks namo išplanavimas? Kam sodini medžius, teikiančius vien šešėlį? Kodėl tavo žmonos auskarai verti prašmatniausių namų? Kodėl vergai vilki brangiais drabužiais? Kam tau reikia įmantraus patarnavimo? Kodėl indai išdėstomi ne bet kaip, o pagal taisykles? Kam laikai mėsos pjaustymo meistrą?“ Jei nori, gali dar pridurti: „Kodėl turi valdų užjūryje, ir dar tiek daug, kad net ir pats nesusigaudai? Kodėl taip begėdiškai esi apsileidęs, kad nepažįsti keleto savo vergų, arba esi toks turtingas, kad turi jų daugiau nei gali įsidėmėti?“ 3. Paskui aš dar pridėsiu, radęs daugiau priekaištų sau, negu tu tikiesi. Dabar tik šitaip atsakysiu. Aš nesu išminčius ir, pasotindamas tavo piktą džiaugsmą, sakau, jog juo ir nebūsiu. Reikalauk iš manęs, kad būčiau ne lygus su geriausiaisiais, bet geresnis už bloguosius. Man užtenka, kad kasdien atsisakau kokios nors ydos ir peikiu savo klaidas. 4. Aš dar neišgijau ir neišsigydysiu, aš ruošiu lengvinančias priemones nuo savo ligos, o ne tikrus vaistus. Esu patenkintas, jei priepuoliai retesni ir mažiau kamuoja. Nors aš ir raišas, bet, palyginti su jumis, esu greitakojis. Aš čia neginu savęs. Esu nugrimzdęs visokių ydų gelmėn. Ginu tą žmogų, kuris yra šio to pasiekęs.

XVIII. 1. Sakai: „Vienaip kalbi, kitaip darai.“ Didžiausi niekšai, kiekvieno doro žmogaus priešai priekaištavo Platonui, Epikūriui, Zenonui. O juk visi šie dėstė, ne kaip jie gyvena, bet kaip reikia gyventi. Aš kalbu apie dorybę, o ne apie save, ir kai prikišu ydas, pirmiausia prikišu sau. Kai galėsiu, gyvensiu taip, kaip reikia. 2. Jūsų nuodingas, piktas džiūgavimas neatbaidys manęs nuo gėrio, ir tas užkratas, kuriuo šlakstote kitus ir žudotės patys, man nekliudys be perstojo girti ne tokį gyvenimą, kokį gyvenu, o tokį, kokį reikia gyventi, nesutrukdydys garbinti ir iš tolo šliaužti paskui dorybę. Nejaugaliu laukti, kad nieko neįžeis piktanoriškumas, nepagailėjęs nei Rutilijaus, nei Katono? Visi jiems atrodys per daug turtingi, jei kinikas Demetrijas neatrodo per didelis skurdžius. Beje, šis tvirtas vyras, kovojęs prieš visus, prigimties poreikius, daug vargingesnis negu kiti kinikai, nes anie draudė turėti, o jis – ir trokšti. Na, o šie sako, kad jis nėra visiškai skurdžius. Tačiau tu juk matai: jis paskelbė ne dorybės, o neturto pažinimą.

XIX. 1. Jie sako, jog epikūrininkas filosofas Diodoras, kuris prieš keletą dienų nusižudė persipjaudamas gerklę, pasielgė ne pagal Epikūro mokslą. Vieni tame jo poelgyje įžvelgia beprotybę, kiti – staigų būdą. O juk šis laimingas ir grynos sąžinės vyras, išeidamas iš gyvenimo, išsiteisino, pagyrė uoste atsidūrusio ir pritvirtinusio prie inkaro laivą keleivio ramybę, tardamas (šių žodžių nenorite klausyti, lyg jums reiktų tą patį daryti):

Nugyvenau ir likimo skirtąjį laiką praleidau.⁸

2. Apie vieno gyvenimą, o kito mirtį samprotaujate, aplodami didžiųjų, ypatingos šlovės nusipelnusių vyrų vardus, lyg maži niekingi šuniūkščiai, sutikę nepažįstamus žmones. Jums apsimoka, kad niekas neatrodytų geras, tarsi svetima dorybė būtų priekaištas dėl visų jūsų klaidų. Pavydžiai lyginate taurios dvasios spindesį su savo purvu, nesuprasdami, kokią žalą sau darote. Jei paskui dorybę sekantys žmonės yra gobšūs, gašlūs, garbėtroškos, kokie gi esate jūs, kurie nekenčiate vien dorybės vardo? 3. Sakote, kad niekas nesielgia taip, kaip kalba, ir negyvena pagal savo pamokymų pavyzdį. Kas čia nuostabaus, kad jie kalba apie stiprius, milžiniškus, išvengiančius bet kokių gyvenimo audrų dalykus? Kad jie bando nulipti nuo kryžių, prie kurių kiekvienas iš jūsų pats prisikala? Pasmerktas nusikaltėlis kybo ant vieno kryžiaus, o tie, kurie savanoriškai prisikala, – ant tiek kryžių, kiek turi aistrų. Jie piktžodžiauja, dygiai įžėdinėdami kitus. Manychiau, jog nereiktų jų liesti, jeigu kai kurie nuo savo kryžiaus neapspjaudytų praeivių.

XX. 1. „Filosofai nedaro taip, kaip kalba.“ Tačiau jie daug padaro tuo, kad kalba, kad nužymi garbingo gyvenimo gaires. Jei jie ir elgtųsi pagal savo žodžius, kas būtų už juos laimingesnis?! O kol kas nereikia niekinti gerų žodžių ir gerų minčių sklidinų širdžių. Reikia girti žmones, užsiiminėjančius sveikais dalykais, net jei tie užsiėmimai nedaro poveikio. 2. Kas čia nuostabaus, kad jie, priėję prie aukštikalnės, neužkopia į viršūnę? Bet jei esi vyras, vertink bandančius užkopti, net jei jie ir paslysta. Gerbtinas tas žmogus, kuris, matuodamas ne savo, bet apskritai gimties duotas jėgas, dvasios pastangomis bando siekti aukštų tikslų, mėgina ir svajoja apie didesnius už milžinų darbus. 3. Tas žmogus sau prisiekė: „Aš į mirtį žvelgsiu tokiomis pat akimis, kaip ir į komediją. Aš paklusu vargams, kad ir kokie sunkūs jie būtų, kūną sustiprinęs dvasios jėgomis. Aš vienodai niekinsiu ir esamą, ir nesamą turtą, neliūdėsiu, jei jis atsidurs kitur, nesididžiuosiu, jei žėrės šalia manęs. Aš abejingai žvelgsiu ir į besiartinantį, ir į tolstantį likimą. Aš į visas šalis žiūrėsiu, kaip į savo, o į savo – kaip į visų. Aš gyvensiu, galvodamas, jog esu gimęs dėl kitų, ir už tai dėkosiu gamtai. Ar galėjo ji man duoti geresnį likimą?! 4. Mane vieną padovanojo visiems, man vienam – visus. Ką turėsiu, nei saugosiu, nei švaistysiu, manydamas, jog didžiausias mano turtas – tai deramai išdovanotos dovanos. Jas vertinsiu ne skaičiumi ir svoriu, bet gaunančiojo kokybe. Nusipelnusiam žmogui niekada nebus duota per daug. Kiekvienas darbas man bus sąžinės, o ne garbės reikalas. Kad ir ką daryčiau, darysiu taip, lyg žiūrėtų visa tauta. 5. Valgymo ir gėrimo tikslas bus prigimties poreikių patenkinimas, o ne pilvo prikimšimas ir ištuštinimas. Draugams būsiu malonus, priešams atlaidus ir kuklus, gerą darbą atliksiu neprašytas. Savo tėvyne laikysiu visą pasaulį. Jį valdo dievai, jie yra virš manęs, aplink mane, jie – mano darbų ir žodžių vertintojai. O jei kada gamta vėl panorės atsiimti gyvybę arba protas prabils apie tai, išeisiu, parodęs, kad mylėjau gryną sąžinę, taurius užsiėmimus, neribojau niekieno, pirmiausia – savo, laisvės.“ Kas numatys sau tokį tikslą, norės ir sieks, tas prasiskins kelią pas dievus. O anas gal jo ir nepasieks, bet bus

kritęs dėl užmojo didžio.⁹

6. Jūs, kurie nekenčiate dorybės ir jos puoselėtojų, nedarote nieko nauja. Taip bijo saulės ligotos akys, taip vengia žibančios dienos nakties gyviai: akinami pirmųjų spindulių, jie skuodžia į savo landynes ar, bijodami šviesos, slepiasi bet kokuose plyšiuose. Maurokite, mankštinkite nelaimingą

⁸ Vergilijaus *Eneidos* eilutė (Verg. *Aen.* IV. 653).

⁹ Ovidijaus *Metamorfozių* eilutė (Ovid. *Met.* II. 328).

liežuvi, šmeiždami doruosius pulkite, kąskite, greičiau dantis išsilaužysite negu įkąsite.

XXI. 1. „Kodėl tas filosofijos mylėtojas gyvena taip turtingai? Kodėl sako, jog turtus reikia niekinti, bet jų turi? Kodėl niekina sveikatą, bet kruopščiausiai ją saugo ir trokšta kuo geriausios? Muilo burbulu laiko ištrėmimą, pareikšdamas: „Kas čia bloga, kad persikeliu?“ Tačiau, jei gali, senatvės sulaukia tėvynėje. Sako, jog nėra jokio skirtumo tarp ilgesnio ir trumpesnio gyvenimo, tačiau, jei niekas netrukdo, stengiasi prailginti amžių ir gerokai nukaršęs mėgaujasi nesukriošusia senatve.“ 2. Bet juk išminčius sako, kad šituos dalykus reikia niekinti ne tam, kad jų neturėtume, o kad nesijaudintume dėl jų. Jis ne visiškai jų atsisako, bet neliūdi jų netekęs. O likimui juk daug saugiau padėti turtą ten, iš kur jis gali atsiimti be valdytojo dejonų. 3. Markas Katonas gyrė Kurijų, Korunkanijų ir tuos laikus, kai pilietis, turėdamas keletą sidabro gabaliukščių, gaudavo cenzoriaus pastabą, o juk pats Markas Katonas turėjo keturiasdešimt milijonų sestercijų. Aišku, jis negalėjo lygintis su Krasu, bet turėjo daugiau negu cenzorius Katonas. Juos palyginus išeis, kad Katono Jaunesniojo ir Katono Vyresniojo turto skirtumas buvo didesnis negu Katono Jaunesniojo ir Kraso. Ir jei jam būtų tekę didesni turtai, nebūtų atsisakęs. 4. Mat išminčius nemano esąs nevertas likimo dovanų. Nemėgsta turtų, bet vertina juos labiau negu skurdą, ne į širdį, o į savo namus įsikišdamas; neišmeta atėjusių, o saugo, norėdamas didesnes lėšas skirti įgyti dorybei.

XXII. 1. Nėra abejonių, kad, turėdamas daugiau lėšų, išmintingas vyras turi daugiau galimybių tobulinti savo dvasią būdamas turtingas, o ne skursdamas. Skurdžiui būdinga viena dorybės rūšis: nepasiduoti klaidoms ir spaudai, o turtuoliui plačiai atsiveria vartai į susivaldymą, geradarystę, uolumą, mokėjimą tvarkytis, didžiadvasiškumą. 2. Išminčius nepėiks savęs dėl žemo ūgio, tačiau norėtų būti aukštas ir tiesus. Jis jausis sveikas ir su negalios prispaustu kūnu be vienos akies, tačiau labiau norėtų kūno tvirtybės. Žinodamas, kad jo siela sveikesnė už kūną, pakęs prastą sveikatą, bet trokš kuo geriausios. 3. Nors [sako], jog kai kurie dalykai iš esmės nėra svarbūs, tačiau jie šiek tiek prideda prie nuolatinio [ir] iš dorybės kylančio pasitenkinimo. Turtai išminčių džiugina taip, kaip jūrininką palankus ir stiprus vėjas, kaip geras oras, kaip atokaita žiemą. 4. Nė vienas išminčius (turiu galvoje stoikus) neteigs, jog net tie dalykai, kuriuos vadiname beskirčiais, turi šiek tiek svarbos, o kai kurie yra ir už kitus svarbesni. Vieni jų užsitarnauja šiek tiek pagarbos, kiti – daug. 5. Turėk galvoje: turtai yra tarp svarbesnių. Prikishi: „Kodėl iš manęs tyčiojiesi, jei jie tau tą patį reiškia, ką ir man?“ Žinok, ne tą patį. Pradingę turtai man neneša nuostolio, be jų pačių aš nieko neprarandu, o tu apstulbtum, atrodytum pats savęs netekęs, jei jie tave paliktų. Man turtai tik šį tą reiškia, tau jie – svarbiausias dalykas. Pagaliau aš – turtų valdovas, tu – jų vergas.

XXIII. 1. Liaukis draudęs filosofams turėti pinigų, nes niekas dar nenubaudė išminčiaus skurdu. Teturi filosofas krūvas turtų, bet jie iš niekieno neatimti, neapšlakstyti svetimu krauju, jie įgyti be skriaudos, ne šlykščiu būdu. Jie garbingai ateina ir garbingai leidžiami, dėl jų niekas nedūsauja, nebent pavyduolis. Didink juos kiek nori, liks garbingi. Daug kas norėtų, kad tie turtai būtų jo, bet niekas negalės pasakyti, kad jie jo yra. 2. Išminčius neatstums likimo dosnumo ir garbingai įgytu turtu nei girsis, nei raus dėl jo. Tačiau turės kuo pasigirti, jei, atidaręs duris ir įleidęs piliečius, galės ištarti: „Kas atpažins savo daiktą, teisinsėša.“ Didis ir nepaprastai turtingas tas vyras, jei šitaip pasakys ir jei po šių žodžių jam liks tiek pat, kiek turėjo. Dar kartą kartoju: jei jis ramiai be baimės leis žmonėms daryti kratą, jei niekas nieko savo pas jį neras, drąsiai ir viešai tesivadins turtuoliu. 3. Išminčius nė vienai nedorai įgytai dešimtainei neleis peržengti savo slenksčio, bet neniekins didelių turtų – likimo dovanos ir dorybės vaisiaus. Kodėl jis turėtų neleisti jų į gerą vietą? Tegu ateina, apsigyvena. Nei girsis jais, nei slėps. Pagyros yra buko pasipūtėlio savybė, o slapstymas – baikštaus menkystos, kuris dedasi turįs kišenėje kažin kokį lobį. Ne, kaip sakiau, neišmes turto iš namų. 4. Ką kalbės, taip darydamas? „Turtai nenaudingi?“ Ar: „Nemoku jais naudotis?“ Kaip, galėdamas ir pėsčias nukeliauti, jis geriau važiuos važiuotas, taip, jei galės būti turtingas, norės toks būti. [Bet] valdys turtus lyg lengvus ir trapius daiktus taip, kad nei kitiems, nei jam pačiam nebūtų sunkenybė. 5. Jis dovanos... Ko pastatėte ausis? Ko ištiesėte riešukučias? Dovanos arba doriesiems, arba tiems, kuriuos galės padaryti dorus. Dovanos, labai atidžiai apsižvalgydamas, išrinkdamas vertingiausias ir prisimindamas, jog turi sau duoti išlaidų ir pajamų sąskaitą. Dovanos tik dėl teisingų ir girtinų

priežasčių, nes nesėkmingas dovanojimas yra gėdingas praradimas. Jo kišenė bus pasiekama, bet neskylėta, iš jos daug išeis, bet nieko neiškris nejučiomis.

XXIV. 1. Jei kas mano, jog dovanoti lengva, klysta. Šis dalykas yra nepaprastai sunkus, jei žmogus skirsto sąmoningai, o ne švaisto šen bei ten. Vienam duodu, kad būtų vertas, kitam gražinu skolą, trečiam padedu, ketvirto pasigailiu¹⁰. Kai kam pataisau piniginius reikalus, kad vargas verto žmogaus nepaklaidintų ar nepasiglemžtų. Vieniems neduosiu, nors jiems trūksta, nes jei ir duočiau, jiems vis tiek trūktų, antriems pasiūlysiu, tretiems primygtinai įsprausiu. Čia negaliu švaistytis ir niekada taip stropiai neužsirašau į skolos knygas, kaip dovanodamas. 2. „Nejaugi, – klausi tu, – dovanoji tam, kad atsiimtum?“ Kad nežūtų. Dovana tegu bus ten, iš kur ji neprivalo, bet gali būti susigrąžinta. Geradarystė tegu bus panaši į giliai paslėptą lobį, kurį išsikasi tik tuomet, kai būtinai prisireiks. 3. Turtingas vyras ir namuose turi dideles galimybes geradarystei. Kas rodys dosnumą tik vilkintiems togomis? Prigimtis man liepia būti naudingam žmonėms. Vergams ir laisviesiems, kilmingiems ir atleistiniams, turintiems tikrąją laisvę ar tik draugų akivaizdoje duotą. Nejaugi tai svarbu? Proga geradarystei atsiras visur, kur tik sutiksi žmogų. Taigi išminčius gali leisti savo pinigus ir namuose rodydamas dosnumą, nes dosnumą vadiname *liberalitas* ne todėl, kad apdovanojami laisvieji, bet todėl, kad plaukia iš laisvos sielos¹¹. Išminčius niekada neduoda piktadariams ir nedorėliams, bet jo dosnumas neišsenka ir radęs vertą žmogų, liejasi upeliu.

4. Taigi neiškreipkite garbingai, drąsiai, įkvėptai išminties mylėtojų sakomų žodžių prasmės. Įsidėmėkite: vienas dalykas yra išminties mylėtojas, kitas – išminčius. Pirmasis tau pasakys: „Kalbu apie kilnius dalykus, bet kol kas skęstu aibėje ydų. Netaikykit man mano taisyklių. Save tobulindamas ir formuodamas, iškeliu aukštą idealą; jei pasieksiu ką užsibrėžęs, reikalauju, kad darbai atitiktų žodžius.“ Pasiekęs žmogui skirtą aukščiausiąjį gėrį, kitaip kalbės su tavimi, jis pasakys: „Visų pirma neprivalai sau leisti vertinti geresnių už save. Aš jau esu nepatikęs niekšams, o tai – teisumo įrodymas. 5. Bet tau pateiksiu ataskaitą, kad neatstumi jokio mirtingojo. Klausyk, ką žadu, kaip ką vertinu. Neigiu, kad turtai yra gėris. Jei jie būtų gėris, darytų žmones gerus. Kadangi daiktas, kurį turi ir nedorėliai, negali būti pavadintas gėriu, aš turtų taip ir nevadinau, tačiau pripažįstu, jog jie turėtini ir teikia daug gyvenimo patogumų.“

XXV. 1. Taigi klausykite, kaip čia išeina, kodėl turtų nepriskiriu prie gėrio, ir ką kita juose įžvelgiu negu jūs, nors abeji sutariame, kad jų reikia. Atvesk mane į labiausiai pertekusius namus, padėk sočiai aukso ir sidabro, aš nepradėsiu žavėtis savimi, nes, būdami pas mane, jie nėra manyje. Perkelk mane ant Rastinio tilto¹², nušviesk tarp elgetų, neniekinsiu savęs, sėdėdamas šalia ištiesusių ranką išmaldai pavargėlių. Nesvarbu, kad trūks duonos riekės, jei netrūks galimybės numirti. Tad kaip? Žinoma, aš labiau norėčiau anų spindinčių namų negu tilto. 2. Padėk mane tarp puikių baldų, skoningoje aplinkoje, nemanysiu esąs laimingas, dėvėdamas minkštą apsiaustą ar guldydamas svečius ant purpurinių užtiesalų. Pakeisk patalus, nebūsiu nelaimingas, dėdamas pavargusių galvą ant šieno pagalvės, gulėdamas ant čiužinio iš cirko nendrių¹³, kyšančių pro suplyšusią drobę. Tad kaip? Žinoma, labiau norėčiau pasirodyti žmonėms apsilvilkęs pretekstą¹⁴ ir nurodinėjęs priešastis, negu nuogais pečiais arba *** 3. Tegu visos dienos būna mano trokštamos, tegu naujos eina, nespėjus atsidžiaugti senomis, ne dėl to sau patiksiu. Pakeisk malonius laikus priešingais, tegu sielą iš ten į čia blaško nuostoliai, gedulas, puolimai, tegu kiekviena valanda bus sklidina aimanų, nesakysiu esąs varguose atsidūręs vargšas, nekeiksiu kurios nors dienos; juk esu numatęs, kad nė viena man nebus juoda. Tad kaip? Žinoma, labiau norėčiau tramdyti džiaugsmus nei malšinti skausmus.“ 4. Tasai Sokratas tau kalbės taip: „Padaryk mane visų genčių nugalėtoju, tegu malonus Liberio vežimas veža triumfuojantį

¹⁰ Senekos dosnumą mini Juvenalis:

Niekas to neprašo tavęs, ką savo klientams kukliesiems
Seneka ar Kota bei švelnūs Pitonas dalijo!
(Iuv. 5. 108–109.)

¹¹ Žodį „dosnumas“ (*liberalitas*) Seneka kildina iš žodžio „laisvas“ (*liber*).

¹² Senovėje nutiestas pirmasis tiltas per Tiberį išgarsintas Horacijaus Koklito žygdarbio.

¹³ Čiužinys, prikimštas pelkėje prie cirko augančių nendrių (Plg. Mart. XIV. 160).

¹⁴ Pretekstą – togą raudonais apvadais.

mane nuo kraštų, kur pateka saulė, iki Tėbų¹⁵, tegul manęs karaliai [penatų] teisių¹⁶ klausia, tvirtai būsiu įsitikinęs, jog esu žmogus, visų lyg dievas klausiamas patarimo. Šalia šios tokios aukštos viršūnės padėk staigų kritimą į bedugnę: svetimame krašte tempdamas neštuvus su pavergėjų grobiu¹⁷, didinsiu išdidaus ir žiauraus nugalėtojo šlovę. Varomas paskui triumfo vežimą, nesijausiu menkesnis, kaip pats jame važiuodamas. Tad kaip? Žinoma, labiau norėčiau nugalėti negu patekti į nelaisvę. 5. Niekinsiu visą likimo karalystę, bet jei bus galima pasirinkti, imsiu iš jos tai, kas geriau. Kad ir kas man tektų, taps gėriu, bet norėčiau, kad ateitų lengvesni, malonesni, mažiau kamuojantys dalykai. Nesitikėk, kad dorybes galima kaip nors pasiekti be vargo, tačiau vienoms reikia botago, kitoms – žąslų. 6. Kaip kopiančio į kalną kūnas turi išsilaikyti ant šlaito, taip kai kurios dorybės jau yra ant šlaito, kai kurios tik pradeda lipti. Be abejo, ropščiasi, stengiasi, braunasi kantrybė, stiprybė, ištvermė ir kitos sunkumams besipriešinančios ir likimą pajungiančios dorybės. 7. Kaip čia išeina? Ar neaišku, jog nuokalne eina dosnumas, saikingumas, švelnumas? Jie apsaugo sielą nuo nuosmukio, o anksčiau minėtos dorybės smarkiai ragina ir skatina. Taigi skurde pasitelkime mokančias kautis, stipresnes, o turtuose – uolesnes, galinčias žengti su našta ir nelygioje vietoje. 8. Taip padalijęs, labiau norėčiau naudotis ramesnėmis negu tomis, kurios sunkia kraują ir prakaitą. „Taigi, – sako išminčius, – ne aš kitaip gyvenu negu kalbu, bet jūs kitaip girdite, jūsų ausis pasiekia tik žodžių garsas, neieškote jų prasmės.“

XXVI. 1. „Tad koks skirtumas tarp manęs kvailio ir tavęs išminčiaus, jei abu norime turėti?“ Didžiausias. Išmintingam vyrui turtai tarnauja, kvailą – valdo; išminčius turtams nieko neleidžia, o jums turtai leidžia viską. Tarytum kas būtų pažadėjęs, jog jie amžinai bus jūsų, jūs priprantate prie savo lobių ir prisirišate, o išminčius tuomet labiausiai pratinasi prie skurdo, kai skęsta turtuose. 2. Karvedys niekuomet taip nepasitiki taika, kad nesiruoštų karui: jis paskelbtas, net jei mūšiai nevyksta. O jus verčia ragu dangų rėžti gražūs namai, tarytum jie negalėtų nei sudegti, nei sugriūti, jūs stulbstate prieš visokias gėrybes, tarytum jų neištiks joks pavojus, lyg jos bus stipresnės už visa kita, ką sunaikinti likimas turi jėgų. 3. Dykinėdami žaidžiate su turtais, nenumatydami jų keliamų pavojų. Panašiai apsupti svetimų kraštų žmonės, nepažindami karo prietaisų, tingiai stebi apgulėjų darbą, nesuprasdami, kam reikia tų toličiau renčiamų statinių¹⁸. Tas pat išeina ir jums: apkerpėjate tarp savo reikalų ir negalvojate, kiek pasirengusių pasičiupti vertingą grobį negandų gresia iš visų pusių. 4. Kad ir kas nusineštų išminčiaus turtus, jam paliks visą lobį, nes jis gyvena, džiaugdamašis dabartimi ir ramus dėl ateities. „Nieko tvirčiau, – sako tasai Sokratas ar koks nors kitas, turintis tokią pat teisę ir galią į žmonių reikalus, – sau neįsikaliau, kaip įsitikinimo nepakreipti savo gyvenimo pagal jūsų nuomonę. Surinkite visus savo įprastus žodžius, man atrodo, jog tai ne vainojimai, o vargšų kūdikių zirzimas.“ 5. Šitaip kalbės tas, kuriam teko išmintis, kuriam nepažįstanti ydų širdis įsako barti kitus ne iš neapykantos, bet norint pagydyti. Jis dar pridurs: „Tai, kad manęs nevertinate, yra bloga ne man, bet jums, nes žmogus, šaukiąs, jog nekenčia dorybės ir puoląs ją, neteikia jokios vilties. Neįžeisite manęs, kaip dievų neįžeidžia aukurų griovėjai. Bet blogas tikslas ir sumanymas atsiskleidžia ir ten, kur negali pakenkti. 6. Jūsų zaunijimai mane paliečia tiek, kiek Maloningąjį Didįjį Jupiterį poetų paikystės. Vienas jam sparnus pritaísė, kitas ragus, trečias nupiešė jį svetimaujantį ir namie nenakvojanrį, ketvirtas – žiaurų dievams, penktas – neteisingą žmonėms, šeštas – kilmingųjų ir net giminaičių grobiką, septintas – tėvažudį, iš tėvo paveržusį karaliaus valdžią. Tokie jų veikalai nepadare nieko kito, tik žmonėms, patikėjusiems, kad dievai yra tokie, pašalino nuodėmės gėdą. 7. Nors manęs ir nepaliečia šie jūsų užgauliojimai, tačiau jūsų labai raginu jus: gerbkite dorybę, patikėkite tais, kurie šaukia ilgai ėję paskui ją kaip kažką didinga, kviečia sekti kaip paskui kasdien vis didingiau atrodantį

¹⁵ Su Liberiu tapatinamas graikų dievas Dionisas, pasak mito, buvo kilęs iš Tėbų, bet užaugęs Rytuose. Jis grįžo į Tėbus romių piktųjų žvėrių traukiamu vežimu ir visur buvo džiaugsmingai sutinkamas.

¹⁶ Penatų teisės (*iura penatium*) – šeimos narių pareigos ir teisės, namų dievų ir šeimos galvos Genijaus apeigos ir kultai.

¹⁷ Tapęs karo belaisviu.

¹⁸ Romėnai turėjo įvairių apgulties įrenginių. Pvz., jie pasistatydavo aukštų, sulig apgulto miesto siena bokštų ant ratų. Juos pristūmus prie miesto sienos, viduje esančiais laiptais kareiviai užkopdavo aukštyn ir stengdavosi sunaikinti sienos gynėjus. Senekos mintis galbūt yra Cezario pasakojimo reminiscencija: „Pamatę statomą bokštą, jie pradėjo juoktis ir nuo sienos garsiai tyčiotis, kad šitoks milžiniškas įtaisas renčiamas taip toli“ (Caes. B. G. U. 30. Vertė D. Dilytė).

dalyką ir garbinkite ją kaip dievus; o jos skelbėjus – kaip pranašus. Kam nors užsiminus apie tuos šventuosius raštus, pagarbiai tylėkite. Šis žodis nėra kilęs iš žodžio „pagarba“¹⁹, kaip daugelis mano; jis įsako tylėti, kad būtų galima deramai atlikti apeigas, kad niekas nepašnibždėtų kokio netinkamo žodžio; daug svarbiau jums įsakyti, kad tuomet, kai skelbiama toji pranašystė, atidžiai klausytumėte prikandę liežuvius. 8. Kai koks nors purtantis sistrą²⁰ žmogėnas meluoja įsakytas, kai kitas, susimanęs nukirsti savo dilbius, kadamuojančia rankos dalimi susikruvina žąstus ir pečius, kai kokia nors keliais šliaužiojanti moteris urzgia, kai drobiniais marškiniais apsilvilkęs lauru vainikuotas senis vidury dienos nešdamasis deglą sušunka, kad koks nors dievas yra supykęs, jūs visi subėgate ir klausotės jų ir, kartu maitindami buką siauraprotystę, sakote, jog jis yra dievo siūstas²¹.

XXVII. 1. Štai Sokratas iš kalėjimo, kurį įeidamas apvalė ir padarė garbingesnį už visas kurijas, šaukia: „Kokia beprotybė, kokia priešiška dievams ir žmonėms prigimtis yra polinkis šmeižti dorybes ir piktais žodžiais įžeidinėti šventenybes! Jei galite, girkite geruosius, jei ne, eikite toliau. Jei norite lavinti savo šlykštų savivaliavimą, pulkite vieni kitus. Nesakau, kad šventvagiškai elgiatės, užgauliodami dangų, bet bergždžiai stengiatės. 2. Kadaisė Aristofanas iš manęs šaipėsi, visa komedijų rašytojų gauja laidė nuodų pertvinkusius sąmojus, bet mano dorybė žėrėte sužėrėjo dėl to, kad buvo puolama. Jai apsimoka būti visiems rodomai ir bandomai, nes žmonės geriau suvokia jos didystę, kai smogę pajunta jos jėgas. Akmens tvirtybę žino tik jo skaldytojai. 3. Aš stūksau kaip išsikišusi į jūrą uola, kurią be perstojo plaka iš visur suplaukusios bangos, tačiau nei nustumia, nei per amžius daužydamos sunaikina. Šokinėkite į akis, puldinėkite, nugalėsiu kantrybe. Trenkdamas tvirtai ir nenugalimai kliūčiai, kiekvienas pats sau duobę kasasi. Todėl pasieškokite kokios nors minkštos ir paslankios medžiagos, į kurią galėtų įsmigti jūsų ietys. 4. Jūs turite laiko iššniukštinėti kitų trūkumus ir bet ką teisti: „Kodėl šio filosofo prabangūs namai? Kodėl prašmatnūs jo pietūs?“ Ant kito pastebite šiaudą, o ant savęs ir vežimo nematote. Panašiai išėitų, jei koks nors raupsuotasis juoktųsi iš puikaus kūno apgamų ar intapų. 5. Priklaškite Platonui, kad prašė pinigų, Aristoteliumi, kad ėmė, Demokritui, kad nepaisė, Epikūriui, kad išleido²², man primeskite Alkibiadą ir Faidrą²³, jūs, kurie būtumėte labai laimingi, jei kada tektų pamėgdžioti mano ydas. 6. Kodėl verčiau nepažvelgiate į iš visų pusių apsiautusias savo blogybes, vienas – gadinančias odą, kitas – spirginančias pačią širdį? Žmogui nėra duota tiek daug (net jei nesuvokiate savo padėties), kad turėtumėte marias laisvo laiko, ir jo užtektų plakti liežuviais geresnius.

XXVIII. Šito nesuprasdami, savo likimui pritaikote svetimą veidą, kaip tie, kuriems pramogaujant cirke ar teatre, namuose kas nors numiršta, bet jie dar nežino. O aš, žvelgdamas iš aukščiau, matau, kokios audros gresia jums veikia pratrūkus debesiai arba jau visai arti prisėlino, pasiruošusios pasigrobti jus ir visa, ką turite. Neįau tai dar tik bus? Ar ne dabar, net jei dar neįaučiate, kažkoks viesulas sukioja ir ritinėja vienu sykiu tų pačių dalykų ir vengiančias, ir siekiančias jūsų sielas, tai aukštai pakeldamas, tai į bedugnę nublokšdamas?!

Iš lotynų kalbos vertė Dalia Dilytė

Liucijus Anėjus Seneka, *Diatribės*, Vilnius: ALK pradai, 1997 p. 211–242.

¹⁹ Iš tiesų *favere* ir *favor* yra giminiški žodžiai.

²⁰ Sistras – tarškynė (metalinis korpusas, pripiltas metalo gabaliukų), ypač naudojama Izidės apeigose.

²¹ Senekos laikais smunkant tradicinei religijai buvo daug įvairių religijų ir kultų skelbėjų.

²² Nuvykusį į Sirakūzus Platoną valdovas Dionisijas pardavė į vergiją. Jį išpirko Anikeridas ar Dionas (Diog. *Laert.* III. 20–21).

Aristotelis buvo Aleksandro Makedoniečio mokytojas ir, žinoma, gaudavo atlyginimą ir dovanų. Demokritas pasiėmė mažiausią tėvo palikimo dalį (Diog. *Laert.* IX. 35). Epikūras gyveno kukliai, net skurdokai (Diog. *Laert.* X. 11).

²³ Alkibiadas ir Faidras – Sokrato mokiniai. Alkibiadas buvo nuteistas už tėvynės išdavimą, o Faidras ištremtas už misterijų paslapties atskleidimą. Tuo abu užtraukė nešlovę Sokratui.